

KS. ALEKSY KUCY

CERKIEW PRAWOSŁAWNA W OGNIU UKRAIŃSKIEJ REWOLUCJI 1917-1918

Burze historyczne XX wieku, które przesunęły się nad Ukrainą, wstrząsnęły i zweryfikowały wiarę członków Cerkwi Prawosławnej. Objawili się i wykazali aktywność ludzie niemający tak naprawdę nic wspólnego z Cerkwią Prawosławną, a którzy przyłączyli się do niej z osobistych małoskorych pobudek.

Metropolita Teodozjusz (Prociuk)¹

W wyniku wydarzeń rewolucyjnych 1917 r. życie cerkiewne, podobnie jak wszystkie inne układy społeczne, uległo głębokiej destabilizacji. Sytuację pogłębiała polityka administracyjna i postawa nowego oberprokuratora Synodu, rosyjskiego magnata o liberalnych poglądach – Włodzimierza Lwowa², którego taktyka rządzenia doprowadziła do faktycznego paraliżu władz cer-

Ks. dr ALEKSY KUCY – adiunkt w Zakładzie Lingwistyki Stosowanej UMCS; e-mail: aleksy.kucy@umcs.pl

¹ Metropolita Teodozjusz (ur. 27 stycznia 1927 r. na Wołyniu) – współczesny hierarcha Cerkwi Prawosławnej, badacz historii cerkwi na Ukrainie. Obecnie zarządza diecezją omską i tarską w Federacji Rosyjskiej. Cytat pochodzi z jego dzieła pt. *Обособленческие движения в Православной церкви на Украине*, Moskwa 2004, s. 509.

² Włodzimierz Lwow (ur. kwietnia 1872, zm. wrzesień 1930) – rosyjski działacz polityczny, poseł do Dumy Państwowej III i IV kadencji, w trakcie których pełnił funkcję przewodniczącego Komisji ds. Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej. Prawdopodobnie z tego właśnie powodu w Rządzie Tymczasowym 1917 r. objął stanowisko oberprokuratora Synodu. Zob.: *3-й Созыв Государственной Думы: портреты, биографии, автографы*, Санкт-Петербург 1910, (brak numeracji stron) tabela nr 28. Lwow był jednym z koordynatorów inicjowanego przez bolszewików w latach 20. tzw. ruchu reformatorskiego (обновденческого движения) w Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej, który miał doprowadzić do podziałów i jej rozkładu wewnętrznego (autor).

kiewnych i totalnego chaosu w życiu administracyjnym cerkwi. Mało uzasadnionym krokiem Lwowa była zmiana dotychczasowego składu personalnego Synodu i mianowanie przypadkowych osób, nieposiadających odpowiednich kompetencji, do prac w tym organie kolegialnym³. Poparł on także żądania części duchowieństwa i osób świeckich, dotyczące osłabienia pozycji biskupiej oraz rozszerzenia kompetencji parafian. Polityka rządu tymczasowego miała wyraźnie świecki charakter i skierowana była przeciwko konserwatywnym nastrojom większości duchowieństwa, które było wierne kanonom i tradycji Cerkwi⁴. Zasadniczą rolę w tej polityce odegrała radykalnie i reformatorsko nastawiona mniejszość duchowieństwa współpracująca z inteligencją rewolucyjną.

Przewodniczący Synodu zatwierdził również stanowisko Komisarza ds. Cerkiewnych, mającego pracować w ramach Gubernialnych Komisji Wykonawczych powołanych przez Rząd Tymczasowy jako administrację w okresie przejściowym. Komisarze mieli pełnić rolę organów przedstawicielskich Rządu oraz nadzorować działalność biskupów diecezjalnych⁵. W ten sposób w Cerkwi faktycznie zaprowadzona została podwójna władza – władza biskupia została przeciwstawiona władzy niczym niekontrolowanych rewolucyjnych Komisji Wykonawczych. Antycerkiewna polityka nowego oberprokuratora nie mogła nie prowadzić do konfliktu Włodzimierza Lwowa z hierarchią cerkiewną. Perypetie w Petersburgu stwarzały dla ukraińskich wiernych i kleryków dodatkowe podstawy do działań reformatorskich.

Wydarzenia lutowe w Rosji 1917 r. odbiły się na ukraińskim życiu cerkiewnym falą zjazdów diecezjalnych, mających wyraźnie cechy antyklerykalne. Reakcyjny charakter pierwszych zjazdów tłumaczy się nie tylko sprzeciwem episkopatu, ale i udziałem w nich osób świeckich, pragnących za wszelką cenę wpływać na życie wewnętrzne Cerkwi. Zjazdy: wołyński, podolski i połtański zadeklarowały potrzebę ukrainizacji życia cerkiewnego, edukacji

³ В. Ш а в р о в, А. Л е в и т и н - К р а с н о в, *Очерки по истории русской церковной смуты*, Москва 1996, s. 12.

⁴ В. У л ь я н о в с ь к и й, *Церква в українській державі 1917-1920 років*, Київ 1997, s. 90.

⁵ Ks. metropolita Teodozjusz (Prociuk) tak tłumaczy niechęć do biskupów emanującą w pierwszych dniach porewolucyjnych: „Wiadomo, że w imperium rosyjskim w każdej guberni były dwie główne osoby, czyli gubernator i biskup. Tuż po rewolucji lutowej gubernatorzy zniknęli, a biskupi wszędzie zostali. Wszystkie osoby o nastrojach rewolucyjnych odbierały arcybiskupa jako przedstawiciela czasów przedrewolucyjnych”. Zob. szerzej: Ф е о д о с и й (П р о ц ю к) митрополит, *Обособленческие движения...*, s. 14-28, 20-21.

religijnej, tworzenia narodowej literatury liturgicznej⁶. Z kolei zjazd diecezji czernichowskiej w sierpniu 1917 r. nie pozostawił cienia wątpliwości co do kwestii ukrainizacji Cerkwi, zajmwszy w niej wyraźnie negatywne stanowisko. Rezolucja w sprawie autokefalii oznajmiała:

Autokefalia nie tylko nie przyniesie jej [Cerkwi] żadnej korzyści, lecz przeciwnie, wielką krzywdę, a nawet zagładę. W dzisiejszych czasach, kiedy to wzorce moralne są na bardzo niskim poziomie, kiedy serce nie pali się gorliwością do Boga, kiedy to Cerkiew Prawosławna jest poniżona i zbezczeszczona, jedynym zbawieniem dla niej jest teraz jedność, a nie rozdzielenie [...]. Dążenie do autokefalii opiera się raczej na względach politycznych, niż kościelnych [...]. Cerkiew Prawosławna dopuściłaby się wielkiego grzechu, wystąpiwszy w roli aktora politycznego⁷.

Była to odpowiedź na decyzje i postulaty zgłaszane przez zgromadzenia innych diecezji. Tak obradujący kilka miesięcy wcześniej zjazd diecezji połtawskiej przyjął radykalną pod względem dążeń reformatorskich rezolucję. Autorem postanowień tego zjazdu był ks. Teofil Bułdowski⁸. Podczas zjazdu wygłoszony został przygotowany przez Bułdowskiego referat *W sprawie ukrainizacji Cerkwi*, który posłużył za podstawę przygotowanych postanowień zjazdu. Rezolucja zjazdu przedstawiała program reorganizacji Cerkwi na Ukrainie, który polegał m.in. na zmianie języka nabożeństw z cerkiewnosłowiańskiego na ukraiński, odrodzeniu staroukraińskich obrzędów liturgicznych, budowie nowych świątyń z uwzględnieniem elementów architektury narodowej, ukrainizacji Akademii Duchownej w Kijowie i innych cerkiewnych placówek edukacyjnych, zakazie wyświęcania na ukraińskie katedry biskupów narodowości rosyjskiej itd. Oto kluczowe postanowienia zjazdu:

Na Ukrainie niepodległej powinna istnieć swoja Cerkiew, jednak niezależna od Państwa oraz jego ustroju.

Cerkiew Prawosławna na Ukrainie powinna mieć pierwszeństwo oraz być finansowana przez państwo, jak też inne wyznania.

⁶ „Речь” 25 kwietnia 1917, s. 17.

⁷ Cyt. za: У л ь я н о в с ь к и й, *Церква в українській державі 1917-1920 років...*, s. 98.

⁸ Ks. Teofil Bułdowski (ur. 1865, zm. 20 stycznia 1944) do historii Cerkwi Prawosławnej na Ukrainie wszedł jako osoba inicjująca tzw. rozłam „łubeński” (od nazwy miasta Łubny, obecnie obwód połtawski na Ukrainie). W latach rewolucji ukraińskiej jako osoba o narodowych poglądach odegrał rolę lidera zmian reformatorskich w swojej diecezji. Zob. więcej o jego działalności: В. П е т р у ш к о, *Из истории любенского раскола*, <http://www.pravoslavie.ru/archiv/lubenskiyraskol>, informacja z dnia 19 czerwca 2011.

Konieczne jest ustanowienie kolegialności, w sposobie zarządzania oraz ustroju Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej.

Używanie języka ukraińskiego w nabożeństwach (czytanie Pisma Św., wygłaszanie kazań), wydanie przetłumaczonej na język ukraiński literatury liturgicznej.

Ukrainizacja szkół parafialnych i duchownych.

Zajęcie katedr biskupich przez osoby ukraińskiego pochodzenia.

Nawiązanie współpracy z pozostałymi diecezjami w sprawie ukrainizacji Cerkwi oraz przygotowanie Powszechnego Soboru przed zwołaniem Powszechnego Soboru Rosyjskiego⁹.

Dodatkowo uczestnicy zjazdu zaapelowali do duchowieństwa diecezji, aby przestrzegało oraz zachowywało narodową i terytorialną autonomię Ukrainy. Referat ks. T. Bułdowskiego został opublikowany w postaci krótkiej broszury¹⁰, a następnie rozpowszechniony w diecezji.

Jedną z najbardziej wymownych kampanii reformatorskich w środowisku cerkiewnym była niewątpliwie działalność sił narodowych w stolicy. Pierwszy zjazd diecezji kijowskiej odbył się w dniach 12-18 kwietnia 1917 r. bez udziału metropolity kijowskiego Włodzimierza, który przebywał wówczas w Petersburgu. Zjazd został zwołany za pośrednictwem Komitetu Wykonawczego złożonego z duchowieństwa i osób świeckich. Tu proukraińska opcja narodowa, mając zasadniczą przewagę liczebną, zneutralizowała wpływ biskupów-wikariuszy już na samym początku swojej aktywności. Duchowieństwo stanowiło jedną trzecią wszystkich zgromadzonych na zjeździe¹¹. Uczestniczący w posiedzeniach zjazdu ks. W. Łypkiwski oświadczył, iż „Autonomia Ukrainy jest możliwa, jest możliwe również oddzielenie się ukraińskiej cerkwi [...]”¹². Jego pozycja podczas zjazdu miała wyraźnie radykalny charakter, nawoływał on do „rewolucyjnego” reformowania ustroju Cerkwi na zasadach demokracji. Na posiedzeniach zjazdu padało wiele haseł o podłożu narodowo-reformatorskim. Wśród duchowieństwa największą aktywnością, poza W. Łypkiwskim, byli księża T. Pospołowski i J. Botwynowski. Niekiedy wystąpienia osób świeckich miały bardziej umiarkowany charakter aniżeli osób duchownych. Zdarzały się wypadki, kiedy osoby świeckie przestrzegały du-

⁹ Ф. Булдoвський, *Про українізацію церкви. Доклад, прочитаний на полтавському єпархіальному зїзді духовенства і мирян. 3-8 травня 1917 р.*, Луни 1917, s. 8-10.

¹⁰ Тамże.

¹¹ *Правда о церковном совете при киевском митрополите*, Киев 1917, s. 14.

¹² В. Чернышев, *Автокефалистское движение в Украине и возникновение украинского самосвяства (1917-1921 годы)*, http://www.ukrstor.com/ukrstor/cernysov_avtokefalia.htm, informacja z dnia 8 września 2011.

chownych „liberałów” przed niebezpieczeństwem przekroczenia granic prawa kanonicznego i dyscypliny cerkiewnej. Na przykład Wasyl Zeńkowski¹³, ówczesny profesor Uniwersytetu Kijowskiego podkreślał, że „mamy zbyt mało ludzi, którzy pojmują życie religijno-cerkiewne w czystej postaci, zawsze łącząc go z polityką. [...] Zwróćmy całą swą uwagę na Chrystusa [...]. Cerkiew nie potrzebuje żadnych partii. Posiadamy prawdę Chrystusową i możemy znaleźć sens życia”¹⁴. Jednak na zjeździe w ostateczności przeważała opcja rewolucyjno-reformatorska, co spowodowało opuszczenie obrad przez część duchowieństwa.

Charakterystyczne dla kijowskiego zjazdu było wystąpienie M. Gruszewskiego, który skrytykował zbyt radykalną postawę części aktywistów sprawy narodowej. W stenogramie wystąpienia zaznaczono, iż Gruszewski krytycznie odniósł się do działalności misyjnej ukraińskiego duchowieństwa. Jego zdaniem rozerwało ono więź z narodem, co też było przyczyną rozpowszechniającego się ateizmu¹⁵. Postanowienia zjazdu umocniły pozycję liberalnego duchowieństwa poprzez ustanowienie Rady Diecezjalnej, zdominowanej przez radykalnych działaczy. Przyjęty został kierunek na autonomię ukraińskiej Cerkwi oraz dążenie do zasady wybieralności duchowieństwa przez parafian.

Zwierzchnik ukraińskiej Cerkwi metropolita kijowski Włodzimierz (Bogojawlenski) na początku wydarzeń przebywał w Petersburgu i przyjechał do Kijowa 23 kwietnia 1917 r. Po powrocie nie uznał on ani postanowień zjazdu, ani powołanej Rady. Zaczął się okres konfrontacji kijowskiego arcybiskupa z Radą Diecezjalną¹⁶. Organem odwoławczym w tej konfrontacji nadal był Synod. Zarówno metropolita jak i Rada wysyłali swoich przedstawicieli do Petersburga, odwołując się od decyzji strony przeciwnej. II Zjazd Kijowski, odbywający się 8-9 sierpnia, w którym wzięło udział 312 delegatów

¹³ Ks. Wasyl Zenkowski (ur. 4 lipca 1881, zm. 5 sierpnia 1962) – rosyjski i ukraiński filozof, pedagog, teolog, psycholog, publicysta, działacz cerkiewny, prezbiter prawosławny. W rządzie hetmana Pawła Skoropadskiego pełnił funkcję ministra wyznań. Zob.: *Енциклопедія історії України*, t. III, red. В. Литвин, В. Смолій, Київ 2005, s. 353.

¹⁴ Cyt. za: У л ь я н о в с ь к и й, *Церква в українській державі 1917-1920 років...*, s. 110.

¹⁵ Tamże, s. 112.

¹⁶ Głównym mediatorem w ukraińskich sporach narodowyzwoleńczych zawsze pozostawała Rosja. Synod został odwołany w grudniu 1918 r. po tym, jak na soborze rosyjskim została odnowiona instytucja patriarchy. Mimo zabiegów politycznych ukraińskich polityków patriarcha ekumeniczny w Konstantynopolu nie ingerował w przebieg wydarzeń na Ukrainie, uznając za stosowne pozostawienie kwestii autokefalii w gestii patriarchy moskiewskiego oraz episkopatu Cerkwi na Ukrainie. Zob.: *Історія релігії в Україні. Українське Православ'я*, red. П. Колодний, Київ 1999, s. 381.

(86 prezbiterów, 22 diakonów, 39 psalmistów, 165 osób świeckich), mimo kontrofensywy ze strony ks. abp. Włodzimierza, potwierdził skład Rady oraz decyzje pierwszego zjazdu. W odwecie na szeroko zakrojoną propagandę rewolucyjno-reformatorską metropolita Włodzimierz wydał, nakładem 1,6 tys. egzemplarzy, orędzie arcybiskupie pod tytułem *Cała prawda o Radzie przy Metropolicie Kijowskim*. Wystąpił on z ostrą krytyką działań liberałów kościelnych i dążeń do autonomii Cerkwi na Ukrainie. Pisał: „Dla nas jest straszne nawet samo mówienie o oddzieleniu się południowo-ruskiej cerkwi od jedynej ruskiej cerkwi [...]. Miłość do kraju ojczystego nie powinna tłumić w nas i unicestwiać miłości do całej Rosji oraz do jedynej Ruskiej Cerkwi Prawosławnej”¹⁷. Sentencje ks. biskupa miały charakter polemicznie pouczający. Wszelkie próby przekonania metropolity do uznania dążeń niepodległościowych w Cerkwi na Ukrainie kończyły się fiaskiem. Ekscelencja w sierpniu odbył podróż do Moskwy i został tam do końca listopada, biorąc czynny udział w pracach Lokalnego Soboru Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej¹⁸.

Wyraźny radykalizm, emanujący w początkowym okresie rewolucyjnym, ustępował na rzecz zdecydowanie bardziej wywarzonych decyzji politycznych i religijno-administracyjnych. Było to spowodowane faktem, iż ruch rewolucyjny obrócił się istotnie nie tylko przeciw hierarchii cerkiewnej lecz również przeciw całemu stanowi duchownemu jako symbolowi starego ustroju. Zaczęto masowo usuwać księży z parafii, przekazywać kierowanie parafiami w ręce osób świeckich (klucze od cerkwi, skarbnice, ziemię, majątek) itp.¹⁹ W związku masowymi prześladowaniami niższe duchowieństwo w ostateczności zwróciło się „w prawo”, połączyło się z episkopatem oraz siłami konserwatywnymi²⁰. Wskutek zaistnienia powyższych warunków ukraïnizacja zwolniła tempo, a na zjazdach diecezjalnych zaczęto podnosić ostry sprzeciw

¹⁷ Cyt. za: У л ь я н о в с ь к и й, *Церква в українській державі 1917-1920 років...*, s. 123.

¹⁸ Lokalny Sobór Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej 1917-1918 (Поместный собор Православной российской церкви (1917-1918)). Pierwszy Sobór Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej zwołany po długim okresie rządów synodalnych. Najważniejszą decyzją Soboru było zniesienie systemu synodalnego zarządzania Cerkwią oraz wybór nowego patriarchy Moskwy i całej Rusi – Tichona (Bellawina). Więcej o nim zob. przypis nr 181. Zob. więcej o Soborze: Д. П о с п е л о в с к и й, *Русская Православная церковь в XX веке...*, s. 36-45

¹⁹ „Русские ведомости” 31 kwietnia 1917, s. 5.

²⁰ Należy tutaj zwrócić uwagę, iż niektórzy badacze ukraińscy często pomijają ten fakt. Niechęć większości duchowieństwa ukraińskiego do zmian ukraïnizacyjnych tłumaczy się zwykle prorosyjską postawą oraz dążeniem do zachowania Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej w nienaruszalnym kształcie. Por.: *Історія релігії в Україні. Українське Православ'я*, (1999), s. 391.

wobec dalszego jej przeprowadzania. Bezwzględne żądania ukrainizacji bez podania merytorycznej argumentacji wywołały ostry sprzeciw zarówno episkopatu, niższego duchowieństwa, jak też osób świeckich. Wywieranie politycznego nacisku na Cerkiew przez władze świeckie przynosiło odwrotny efekt. W Kijowie do celów propagandowych dodatkowo włączono kadrę naukową, która miała udowodnić rację obecności języka ukraińskiego w nabożeństwie. Z serią wykładów wystąpił wówczas profesor Iwan Ogienko²¹. Problem ukrainizacji nabożeństwa przedstawiany był przez niego raczej z pozycji derusyfikacji i powrotu do zapomnianych tradycji²².

Uwzględniając powyższe czynniki oczywista wydaje się przyczyna porażki idei ukrainizacji na poziomie zjazdów diecezjalnych w 1917 r. Już w sierpniu zjazd diecezji czernichowskiej uznał język ukraiński za nieodpowiedni dla potrzeb liturgicznych. Identyczne decyzje zostały podjęte na pierwszych zjazdach w Charkowie, Odessie, Katerynosławiu, chociaż późniejsze zjazdy w dwóch ostatnich diecezjach podczas letnich posiedzeń wypowiedziały się pozytywnie na temat używania języka ukraińskiego w szkołach i nabożeństwie. Początkowo aktywne narodowo zjazdy: wołyński, podolski, połtawski i kijowski, znacznie złagodziły swoje stanowisko w kwestii ukrainizacji²³. Jeszcze większego „otrzeźwienia” doznał stan duchowny na Ukrainie po odnowieniu instytucji patriarchy na Rosyjskim Soborze Cerkiewnym, jesienią 1917 r.

„Rewolucyjne” zjazdy diecezjalne na Ukrainie już po sześciu miesiącach od wydarzeń lutowych 1917 r. straciły entuzjazm reformatorski. Większość osób duchownych szybko zorientowała się w istocie ruchu „demokratycznego” w życiu cerkiewnym. Było to związane po części z faktem, iż ruch narodowo-reformatorski skierowany był nie tylko przeciw władzy biskupiej lecz również przeciwko całemu stanowi duchownemu, duchowości i kanonom cerkiewnym. Władze cerkiewne na Ukrainie usiłowały pohamować ruch narodowy, kierując go na tory kanoniczne, by nie dopuścić do rozłamu w Cerkwi.

Wiele osób stojących na pozycjach narodowych uświadamiało sobie znaczenie legitymizmu kościelnego, bez którego można było zostać poza kanoniczną jurysdykcją cerkiewną, tj. poza prawosławiem. Natomiast byli też tacy,

²¹ Iwan Ogienko (ur. 2 stycznia 1882, zm. 29 marca 1972) – wybitny ukraiński historyk, działacz społeczny, polityczny i cerkiewny, językoznawca, publicysta, tłumacz, od 1944 r. metropolita prawosławny o imieniu Parion. Zob. więcej: І. П і д к о в а, *Довідник з історії України*, т. II, Київ 1995, s. 294-295.

²² У л ь я н о в с ь к и й, *Церква в українській державі 1917-1920 років...*, s. 98.

²³ Tamże.

którzy realizując swoje postulaty polityczne ignorowali kwestię kanoniczności, tradycji i dyscypliny cerkiewnej. Do nich należał między innymi Wasyl Łypkiwski²⁴ wraz ze swym otoczeniem, które w ostateczności doprowadziło do rozłamu w Cerkwi na Ukrainie w 1921 r. w czasie władzy bolszewickiej²⁵.

Inicjatorzy zmian w ukraińskiej cerkwi potrzebowali organu przedstawicielskiego, który zostałby uznany przez władze URL oraz rosyjskie władze cerkiewne. Dzięki takiemu organowi można było koordynować działania ukraiinizacyjne i – co najważniejsze – zwołać Ukraiński Sobór Cerkiewny – alternatywny do tego, który przebiegał w Moskwie. Ukraińskim reformatorom cerkiewnym zależało na jak najszybszym proklamowaniu autokefalii z zachowaniem formalnych wymogów kanonicznych. Wobec braku poparcia wśród większości episkopatu i duchowieństwa w sprawie rychłych zmian, ukraińscy aktywiści religijni wybrali metodę nacisków i wpływów politycznych.

Reformatorom cerkiewnym na Ukrainie z pomocą przyszły ukraińskie organizacje wojskowe. W dniach 20-31 października 1917 r. w Kijowie odbył się III Ukraiński Zjazd Wojskowy²⁶. W sprawach cerkiewnych Zjazd uchwalił bardzo ważną dla ruchu reformatorskiego rezolucję dotyczącą autokefalii Cerkwi, jej niezależności od państwa oraz ukraiinizacji języka liturgicznego. Dodatkowo, w celu zwołania Ukraińskiego Soboru Cerkiewnego został utworzony specjalny komitet składający się z wojskowych i duchowieństwa, którego zwierzchnikiem mianowano arcybiskupa Aleksego (Dorodnicyna)²⁷. W lis-

²⁴ Wasyl Łypkiwski (ur. 7 marca 1864, zm. 27 listopada 1937) – ukraiński działacz społeczny i cerkiewny, metropolita tzw. Ukraińskiej Autokefalicznej Cerkwi Prawosławnej. *Енциклопедія історії України*, t. VI, red. В. Литвин, В. Смолій, Київ 2009, s. 151. Zob. przypis 171.

²⁵ W 1921 r. ks. Wasyl Łypkiwski na zjeździe cerkiewnym, zwołanym z przyzwolenia władzy bolszewickiej, został zwierzchnikiem tzw. Ukraińskiej Autokefalicznej Cerkwi Prawosławnej. Był on wyświęcony na metropolitę w sposób neodpowiadający powszechnym kanonom prawosławnym, z wykorzystaniem swoistego rytu liturgicznego, określonego przez późniejszych apologetów tego ruchu mianem rytuał „prezbiterki”, niezajdujący uzasadnienia historycznego bądź teologicznego. „Łypkiwska” cerkiew nie została uznana przez żaden lokalny Kościół Prawosławny i została wyizolowana przez światowe prawosławie. Zob.: С. С а в ч - у к, Ю. М у л и к - Л у ц и к, *Історія Української Греко-Православної Церкви у Канаді*, t. I, Вінніпег 1984, s. 159-164.

²⁶ Zob. przypis 52.

²⁷ Biskup Aleksy, świec. Anempodyst Dorodnicyn (ur. 2 listopada 1859, zm. styczeń 1919) – ukraiński hierarcha cerkiewny, pisarz i teolog. Biskup Aleksy (Dorodnicyn) od 1914 r. obejmował katedrę włodzimiersko-suzdalską, której został pozbawiony w maju 1917 r. na żądanie zjazdu diecezjalnego. Od tego czasu przebywał w stanie spoczynku w Ławrze Kijowsko-Pieczerskiej, gdzie wydał pierwszy modlitewnik w języku ukraińskim. Jako jeden z niewielu hierarchów cerkiewnych aktywnie popierał ideę ukraińskiej autokefalii. Zmarł w 1919 r. w No-

topadowym wezwaniu komitetu mieściły się radykalne hasła narodowe, nawołujące do zwołania soboru:

[...] Abyś ty [mowa o narodzie ukraińskim – A. K.] nie został znowu ujarzmiony, powinieneś natychmiast zwołać swój Powszechny Ukraiński Sobór Prawosławny [...] i restytuować na nim dawną niezależność Ukraińskiej Cerkwi, która została potwierdzona przez traktat Perejaśławski w 1654 roku i bezprawnie anulowana przez Moskwę²⁸.

Wyznaczone też zostały zasady reprezentacji, gdzie jako główny wymóg figurował obowiązek przynależności do narodowości ukraińskiej.

23 listopada 1917 r. na wspólnym posiedzeniu komitetu i komisji przed-soborowej, oddelegowanej przez kijowski zjazd diecezjalny została powołana Powszechna Ukraińska Rada Cerkiewna (PURC – *Всеукраїнська Православна Церковна Рада*), która zgodnie z intencją jej założycieli miała przejąć władzę cerkiewną na Ukrainie w swoje ręce. PURC powstała niewątpliwie w opozycji do metropolity Włodzimierza i jego otoczenia. Prawdopodobnie ze względu na to biskup Dymitriusz (Wierbicki)²⁹, odmówił przyjęcia stanowiska honorowego przewodniczącego w PURC. Na propozycję jego objęcia przystał arcybiskup Aleksy (Dorodnicyn). Realnym zwierzchnikiem PURC był ks. Aleksander Maryczew, zaś jego zastępcą – pułkownik Wołodmyr Ciwczynski, sekretarzem został ks. diakon Aleksander Durdukowski. W skład Rady wchodziło około 60 osób, z czego większość stanowili duchowni³⁰. Na posiedzeniu PURC w dn. 23 listopada 1917 roku podjęto następujące decyzje:

1. Komitet organizacyjny ds. zwołania Powszechnego Ukraińskiego Prawosławnego Soboru Cerkiewnego zostaje przemianowany na „ Tymczasową Powszechną

worosyjsku w niewyjaśnionych okolicznościach. Zob.: А. С т а р о д у б, *Архієпископ Олексій і український церковний рух (1917-1919)*, „Київська старовина” 1999, nr 5, s. 113-126.

²⁸ Cyt. za: В. Ч е р н ы ш е в, *Автокефалистское движение в Украине и возникновение украинского самосвяства (1917-1921 годы)*, tamże.

²⁹ Biskup Dymitriusz, świec. Maksym Wierbicki (ur. 4 sierpnia 1869, zm. 14 lutego 1932) – ukraiński hierarcha cerkiewny, teolog, wykładowca akademicki, męczennik. Świecenia biskupie przyjął w 1910 r. Katedry biskupie obejmował m.in. w Humaniu (1910-1919) i w Kijowie (1921-1932). Był prześladowany przez bolszewików; w 1932 r. został aresztowany i rozstrzelany. Kanonizowany został przez Rosyjską Cerkiew Prawosławną jako nowomęczennik w 2000 r. Zob.: М. П о л ь с к и й, *Новые мученики Российские*, Москва 1994, s. 90.

³⁰ Centralne Państwowe Archiwum Wyższych Organów Władzy w Kijowie (CPAWOW), zespół 3984, opis 4, sprawa 3, arkusz 14.

Ukraińską Prawosławną Radę Cerkiewną”, która to Rada będzie pełniła rolę czasowego organu kierowniczego Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej, a której pełnomocnictwa zostaną złożone podczas Powszechnego Ukraińskiego Prawosławnego Soboru Cerkiewnego.

Tymczasowa PURC kontynuuje działalność komitetu ds. organizacji Soboru Cerkiewnego.

W skład PURC z prawem głosu powinien wejść cały Komitet ds. organizacji [...]. Prawo do delegowania swoich przedstawicieli do PURC mają również następujące organizacje:

Powszechna Ukraińska Rada Deputowanych Wojskowych – 2 delegowanych,
Powszechna Ukraińska Rada Deputowanych Ludu Pracującego – 2 delegowanych,
Powszechna Ukraińska Rada Związku Chłopskiego – 2 delegowanych,
każda diecezja ukraińska – 1 delegowany,
z monasterów m. Kijowa – 2 delegowanych,
z Akademii Duchownej – 1 delegowany,
z Kijowskiej Rady Diecezjalnej – 2 delegowanych,
z bractw cerkiewnych m. Kijowa – 1 delegowany.

PURC ma prawo kooptacji.

PURC deleguje swojego przedstawiciela do Ukraińskiej Centralnej Rady.

Wszyscy przedstawiciele powinni być z pochodzenia Ukraińcami oraz posiadać świadomość narodową.

Należy mianować komisarzy do konsystorza na Ukrainie. Do kijowskiego konsystorza mianowany jest ks. Paweł Paszczewski, do Czernichowskiej – chorąży Golik [...]. Tymczasowa PURC powinna sporządzić orędzie skierowane do ukraińskich biskupów [...].

Przewodniczący PURC, ks. biskup Aleksy, oznajmił Radzie, iż powinien udać się do Moskwy, ponieważ tam go wzywają [...] oraz ze względu na to, iż otrzymał on miejsce w monasterze.

W związku z tym Rada zakazuje ekscelencji wyjazdu z Kijowa [...]. Do Moskwy należy wysłać delegację w sprawie zwołania Powszechnego Ukraińskiego Prawosławnego Soboru Cerkiewnego³¹.

W ten sposób PURC ogłosiła sobie najwyższą władzę w Cerkwi Prawosławnej na Ukrainie. Rada wydała również specjalne orędzie *Do narodu ukraińskiego* dotyczące zwołania Soboru w dniu 28 grudnia 1917 roku. Patriarcha Moskiewski był określony w orędziu mianem „duchowego autokraty”, mieściło się w nim też zalecenie niewspominania go podczas liturgii³². Ta-

³¹ Tamże.

³² Dane postanowienie PURC należy rozpatrywać jako bardzo poważne złamanie Prawa

kie posunięcie było bezpośrednim przeniesieniem zasad walki politycznej na grunt cerkiewny. Działania te były złamaniem kanonów i tradycji cerkiewnej. Biorąc to pod uwagę można było już na początku przewidzieć stosunek biskupów prawosławnych do tych działań, większość z nich wyraziła swój sprzeciw wobec tego typu rozwiązań³³. Konflikt PURC z hierarchią cerkiewną i większością kleru na Ukrainie był nieunikniony.

Reakcją na posunięcia radykalnego duchowieństwa stał się manifest Związku Rad Parafialnych m. Kijowa z dnia 24 listopada 1917 r., w którym dążenia PURC do ukrainizacji Cerkwi uznane zostały za bezpośredni przejaw chęci zawarcia unii z Rzymem. W manifestcie postawiony był również wymóg pozbawienia święceń kapłańskich wszystkich członków Rady. Pomiedzy obydwojma obozami doszło wówczas do ostrej polemiki. 26 listopada PURC dokonała ofensywy i pogroźek werbalnych przeciw metropolicie Włodzimierzowi, wystosowując do niego list otwarty, w którym publicznie odradzała mu przyjazd do Kijowa.

Mimo swych radykalnych posunięć, członkowie PURC usiłowali działać w granicach praworządności cerkiewnej. Po swoim powstaniu Rada oddelegowała do Moskwy pełnomocnych przedstawicieli na czele z ks. Aleksandrem Maryczewym. 29 listopada przyjął ich patriarcha Tichon³⁴. Choć przebieg

Kanonicznego Kościoła Prawosławnego. Podczas prawosławnej Liturgii Św. w określonym momencie nabożeństwa istnieje uzasadniona w prawie kanonicznym i rycie liturgicznym zasada publicznego wspominania zwierzchnika cerkwi lokalnej, do której należy dana wspólnota cerkiewna (metropolia, diecezja, parafia, klasztor itp.). Zmiana zwierzchnika danej cerkwi lokalnej może nastąpić wyłącznie po spełnieniu odpowiednich procedur kanonicznych, m.in. uzyskaniu na to zgody cerkwi-matki, od której wspólnota terytorialna się odłącza. Rezygnacja ze wspomnianej zasady może nastąpić wyłącznie w sytuacji, kiedy zwierzchnik cerkiewny dopuścił się publicznego wyznania herezji, tj. nauki zaprzeczającej naukę wiary ustaloną przez prawo kanoniczne i nauczanie Świętego Powszechnego Kościoła Apostolskiego. W innym wypadku duchowny, bądź grupa osób duchownych zakazująca wspominania zwierzchnika cerkiewnego, uważana jest za schizmatyków. Zob. m.in. 15. regułę Soboru Konstantynopolitańskiego 861 r., tzw. Dwukrotnego: *Книга правил Святых Апостол, Святых Соборов Вселенских и Помесных и Святых Отец*, Moskwa 2010, s. 260.

³³ Ulianowski podkreśla, iż tylko ze względu na brak stanowych działań ze strony władz cerkiewnych w osobie metropolity Włodzimierza PURC istniała i wprowadzała w życie wszystkie swoje aspiracje. Zob. У л ь я н о в с ь к и й, *Церква в українській державі 1917-1920 років...*, s. 102.

³⁴ Patriarcha Tichon, świec. Bazyli Bellawin (ur 19 stycznia 1865, zm. 7 kwietnia 1925) – rosyjski hierarcha cerkiewny, patriarcha Moskwy i całej Rusi, świętej Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej. Po wydarzeniach rewolucyjnych w Rosji na Powszechnym Rosyjskim Soborze Cerkiewnym został wybrany w dniu 21 listopada 1917 r. na urząd patriarchy – pierwszego po ponad 150-letnim okresie rządów synodalnych. Śmierć patriarchy Tichona była przedwczesna i prawdopodobnie spowodowana przez presję psychofizyczną, jaką wywierały na hierarchę

tego spotkania nie jest dobrze znany, wiadomo że sprawa ukraińskiego soboru była poruszana na Powszechnym Rosyjskim Soborze Cerkiewnym (PRSC). Możliwe, że nowy patriarcha zaznajomił delegację PURC z przyjętymi przez Rosyjski Sobór postanowieniami w tym zakresie³⁵. Wiadomo, że po raz pierwszy decyzja o zwołaniu „Ukraińskiego Lokalnego Soboru Cerkiewnego”³⁶ została podjęta 20 stycznia 1917 r. na 46 sesji plenarnej PRSC. Z inicjatywą zwołania Soboru na Ukrainie wystąpił ks. metropolita Eulogiusz (Georgijewski)³⁷, który tak uzasadniał tę inicjatywę:

W ostatnim czasie z Kijowa nadchodzą niepokojące wiadomości dot. życia cerkiewnego ukraińskich diecezji. Mieliśmy stosowną naradę [przedstawiciele ukraińskich diecezji przeprowadzili odrębne posiedzenie poświęcone temu zagadnieniu – A.K.] i jednomyślnie postanowiliśmy, aby reprezentanci diecezji ukraińskich zbrali się w Kijowie na Ukraiński Lokalny Sobór Cerkiewny, gdzie zostałyby przedyskutowany stan spraw cerkiewnych na Ukrainie, bardzo ostry ze względu na znane państwu wydarzenia polityczne. Program soboru zostanie opracowany w najbliższym czasie [...] ale uważamy że decyzja o zwołaniu Soboru Lokalnego [...] powinna być podjęta jak najszybciej, zwłoka bowiem może doprowadzić do nieodwracalnych konsekwencji [...]³⁸.

władze bolszewickie. Najnowsze wydanie żywotu Świętego zob.: *Жития русских святых: Сентябрь-Февраль*, t. II, red. Н. Петрусенко, Москва 2011, s. 155-177.

³⁵ Iwan Własowski relacjonując tę wizytę podaje, że przebiegła ona w konstruktywnej atmosferze, dowodem na to miała być wysłana w późniejszym czasie delegacja patriarsza do Kijowa, mimo że wyniki jej rozmów z PURC nie przyniosły oczekiwanych rezultatów. Zob.: I. В л а с о в с ь к и й, *Нарис історії української православної церкви. ХХ століття*, ч. 1, Нью Йорк 1961, s. 17.

³⁶ Pierwotne użycie w nazwie Soboru na Ukrainie określenia „lokalny”, a nie „powszechny”, świadczy o znaczeniu, jakie miał on odegrać w życiu cerkiewnym. Gdy ukraińscy entuzjaści upatrywali w nim szansę na przeprowadzenie reform rewolucyjnych, uczestnicy PRSC widzieli w nim sposób na zażegnanie istniejących napięć i kryzysu administracyjnego.

³⁷ Ks. metropolita Eulogiusz, świec. Bazyli Georgijewski (ur. 10 kwietnia 1868, zm. 8 sierpnia 1946) – rosyjski hierarcha cerkiewny, działacz społeczny, wykładowca. Świecenia biskupie przyjął w 1902 r. w Chełmie jako biskup lubelski wikariusz diecezji warszawsko-chełmskiej: 1903-1905, następnie jako ordynariusz samodzielnej diecezji chełmsko-lubelskiej: 1905-1914. Podczas prac PRSC był ordynariuszem diecezji wołyńskiej. Od 1922 r. na emigracji był egzarchą zachodnioeuropejskim podporządkowanym Moskwie, zaś od 1930 r. – Konstantynopolowi. Zob.: *Православная энциклопедия*, t. XVII, Москва 2008, s. 161-168.

³⁸ *Священный Собор Православной Российской Церкви 1917-1918 гг. Деяния XLI-LI*, t. IV, Москва 1996, деяние XLVI, s. 32-33. ks. biskup Platon, świec. Porfiriusz Rożdniestwiński (ur. 23 lutego 1866, zm. 20 kwietnia 1934) – rosyjski hierarcha cerkiewny. W latach 1918-1919 przebywał na Ukrainie, gdzie objął chersońsko-odeską katedrę biskupią, zaś pod koniec roku 1917 jako wysłannik patriarchy moskiewskiego był ordynariuszem kaukaskim. Zob.: *Orthodox America 1794-1976: Development of the Orthodox Church in America*,

Nie wszyscy rosyjscy delegaci Rosyjskiego Soboru zdawali sobie sprawę z wydarzeń na Ukrainie, niektórzy byli bardzo sceptyczni wobec propozycji abp. Eulogiusza. Zaś w obliczu żelaznych argumentów reprezentantów ukraińskich diecezji PRSC podjął decyzję o zwołaniu Soboru na Ukrainie oraz wysłaniu do Kijowa delegacji na czele z abp. Platonem (Roźdiestwenskim)³⁹. Po tym fakcie sprawa wydarzeń w życiu cerkiewnym na Ukrainie wracała kilkakrotnie na Soborze w Moskwie; pierwotnie dotyczyła Ukraińskiego Soboru, następnie zaś wszystkich innych wydarzeń⁴⁰.

Metropolita Włodzimierz powrócił do Kijowa 2 grudnia 1917 r. Jego pobyt w Kijowie jeszcze bardziej zaognił sytuację. 9 grudnia delegacja PURC na czele z ks. A. Maryczewym stawiała się u metropolity, wysuwając żądania uznania jej prerogatywy kierowniczej oraz zatwierdzenia nowych komisarzy. Władcy zaś zaproponowano opuszczenie Kijowa⁴¹. Władza PURC umocniła się po tym, jak Ukraińska Centralna Rada oddelegowała do niej swojego przedstawiciela (W. Rafalskiego⁴²) oraz do swojego składu zaliczyła przedstawicieli PURC. Zostało to uznane za oficjalną legitymizację PURC jako organu Cerkwi reprezentującego ją na forum politycznym nowej Ukrainy. Pod koniec grudnia członkowie PURC rozpoczęli drugą fazę mobbingu metropolity Włodzimierza. W nocy w rezydencji klasztornej ekscelencji zjawili się przedstawiciele PURC proponując mu katedrę patriarchy w ukraińskiej Cerkwi oraz domagając się od niego wydania na ten cel 100 tys. rubli. Dzięki mnichom udało się wyprowadzić nieproszonych gości⁴³.

red. C. Tarasar, J. Erickson, New York 1975, s. 175.

³⁹ Tamże, s. 33-35.

⁴⁰ Zob.: *Священный Собор Православной Российской Церкви 1917-1918 гг. Деяния*, t. IV-XI, Moskwa 1996-2000.

⁴¹ В л а с о в с ь к и й, *Нарис історії української православної церкви. XX століття*, ч. 1, s. 18.

⁴² Wasyl Rafalski (daty życia nie są znane) – ukraiński działacz państwowy. W grudniu 1917 r. został mianowany tymczasowym Komisarzem ds. religijnych w Sekretariacie Spraw Wewnętrznych rządu URL, następnie przedstawicielem PURC, działającym na rzecz zwołania i organizacji posiedzeń Ukraińskiego Powszechnego Soboru Cerkiewnego. Od marca 1918 r. pełnił funkcję wicedyrektora w Departamencie Wyznań Ministerstwa Spraw Wewnętrznych URL. Następnie od maja 1918 do lutego 1919 r. był zatrudniony na stanowisku dyrektora Departamentu Cerkwi Prawosławnej w Ministerstwie Wyznań Hetmanatu i Dyrektoriatu. Odpowiadał za opracowanie tekstu *Ustawy o najwyższym zarządzie Ukraińskiej Autokefalicznej Cerkwi Prawosławnej* z dnia 1 stycznia 1919. Zob.: *Довідник з історії України*, t. III, red. Підкова І., Шуст Р., Київ 1999, s. 16.

⁴³ „Киевлянин” 1917, nr 284, s. 23.

Należy podkreślić, iż władza administracyjna metropolity kijowskiego w czasie tych rewolucyjnych politycznych zawirowań była bardzo niewielka. Odmawiali mu posłuszeństwa nawet niektórzy członkowie konsystorza. Dlatego w imieniu kijowskiego zwierzchnika próbowali negocjować z reformatorami inni biskupi. W liście adresowanym do PURC metropolita Platon (Rozdiestwienski) zawarł krytykę postanowień Rady dotyczących zakazu wspominania podczas liturgii zwierzchnika cerkiewnego ukraińskiej Cerkwi – patriarchy moskiewskiego. W sprawie autokefalii metropolita Platon uważał, iż jej proklamowanie wywołać może „zamęt w Cerkwi, a nawet największą schizmę czy rozłam. Winowajcy ogłoszenia autokefalii Ukraińskiej Cerkwi poniosą za to pełną odpowiedzialność przed Bogiem, Świętym Powszechnym Kościołem, a także całym ruskim ludem prawosławnym”. Jednocześnie podkreślał on, iż autonomia była jak najbardziej możliwa⁴⁴. Choć propozycja metropolity Platona w zakresie autonomii nie odpowiadała działaczom PURC, uświadamiali oni sobie, iż bez udziału episkopatu Ukraiński Sobór Cerkiewny nie dojdzie do skutku, zwłaszcza że rozporządzenia PURC często były ignorowane przez większość duchowieństwa za swą wątpliwą kanoniczność. Większość ukraińskiego duchowieństwa nadal kierowała pisma urzędowe do metropolity Włodzimierza. Na przykład dziekan powiatu taraszczańskiego w guberni kijowskiej, ks. Tymoteusz Leszczenecki pisał do metropolity, iż odbiera rozporządzenia PURC jako decyzje bliżej nieokreślonych „samozwalców duchownych”⁴⁵, podczas gdy duchowieństwo powiatu kaniewskiego, również na kijowszczyźnie, uznało wszystkie zarządzenia PURC i jej przewodniczącego za niekanoniczne, uzależniając swoje uczestnictwo w pracach Soboru od woli metropolity kijowskiego⁴⁶.

W samym Kijowie powstanie i działalność PURC wzbudzała coraz większe oburzenie wśród duchowieństwa. W drugiej połowie grudnia z inicjatywy metropolity Platona odbył się zjazd przedstawicieli rad parafialnych miasta, który udzielił poparcia patriarsze moskiewskiemu i ostro wypowiedział się przeciwko narodowym dążeniom separatystycznym⁴⁷. Niemniej jednak episkopat ukraiński, nie chcąc dopuścić do rozłamu w cerkwi, nie mógł zignorować postulatów narodowych części kleru. Kluczowym posunięciem w tej sprawie było zarządzenie patriarchy Tichona, obligujące wszystkich biskupów

⁴⁴ „Русские ведомости”, 24 listopada 1917, s. 2.

⁴⁵ Tamże, s. 4

⁴⁶ Tamże.

⁴⁷ *Священный Собор Православной Российской Церкви 1917-1918 гг.*, t. VIII, Москва 1999, Деяния СII-СXVII, s. 24.

zajmujących katedry ukraińskie do wejścia w skład PURC i wzięcia czynnego udziału w zorganizowaniu soboru⁴⁸. Za wzór ordynacji wyborczej do Soboru przyjęty został model rosyjski: miasta diecezjalne lub powiaty reprezentują po 1 kapłanie, 1 diakonie (lub psalmiście) i 3 osobach świeckich; seminaria – po 1 osobie, Kijowską Akademię Duchowną – 3 osoby, klasztory – po 1 osobie, oddziały wojskowe – po 1 osobie⁴⁹. Zwołanie i przewodniczenie soborowi należało do prerogatywy władzy biskupiej. Data otwarcia Soboru została wyznaczona na 28 grudnia 1917 roku. Mimo osiągnięcia zgody co do zwołania soboru, opinie i dążenia obydwu konfrontujących się ze sobą obozów nie ulegały zmianie. Większość hierarchii, nastawiona negatywnie do kwestii unarodowienia ukraińskiej Cerkwi pragnęła w sposób kanoniczny, na Soborze, zdewaluować poczynania ukrainizacyjne. Siły narodowe z kolei liczyły na szybkie przeforsowanie autokefalii i załatwienie spraw językowych.

W celu bezpośredniej organizacji prac Soboru utworzono Radę Przygotowawczą. Jej przewodniczącym został biskup Agapit (Wiszniewski)⁵⁰, a na jego zastępcę wybrano ks. A. Maryczewa z PURC, równoważąc w ten sposób układ sił. Reprezentantom ruchu reformatorskiego nie udało się przeforsować w regulaminie Soboru zapisu ograniczającego prawa biskupów, w myśl którego dla uznania jego postanowień wystarczyłyby tylko trzy podpisy hierarchów cerkiewnych⁵¹. I sesja Soboru utrzymywana była z kosztów diecezji kijowskiej oraz bezpośrednio z dochodów metropolity kijowskiego Włodzimierza.

Charakterystyczne dla ukraińskiego Soboru było to, że czas jego zwołania przypadł na ofensywę oddziałów armii radzieckiej, nacierających z północy na Kijów. Na Ukrainie panował chaos i zamęt polityczny. Ze względu na ciężką sytuację nie przeprowadzono wyboru delegatów m.in. z diecezji pół-

⁴⁸ В л а с о в с ь к и й, *Нарис історії української православної церкви...*, s. 20.

⁴⁹ Centralne Państwowe Archiwum Historyczne w Kijowie (dalej cyt.: СРАН), zespół 127, opis 1054, sprawa 166, arkusz 2; „Киевский православный вестник” 1918 nr 2, s. 43.

⁵⁰ Ks. abp Agapit, świec. Antoni Wiszniewski, (ur. 16 lipca 1867, zm. 1924/26) – ukraiński hierarcha cerkiewny. Świecenia biskupie przyjął w 1902 r. Katedry biskupie obejmował m.in. w Humaniu: 1902-1908, w Katerynosławiu (obecnie Dniepropietrowsk) i Mariupolu: 1918-1919. Popierał inicjatywy narodowo-reformatorskie, wchodząc m.in. do PURC i współpracując następnie z Dyrektoriatem w zakresie realizacji Ustawy o Autokefalii. Za zgodę na objęcie stanowiska przewodniczącego w Synodzie tzw. Ukraińskiej Prawosławnej Cerkwi Autokefalicznej Dyrektoriatu został wykluczony z kleru przez metropolitę Antoniego (Chrapowickiego). Następnie złożył akt pokutny, po czym ponownie został ordynariuszem diecezji katerynosławskiej. Zmarł w więzieniu bolszewickim w wyniku tortur. Zob.: *Православная энциклопедия*, t. I, Москва 2000, s. 227.

⁵¹ *Священный Собор Православной Российской Церкви 1917-1918 гг.*, t. VIII, Москва 1999, s. 27.

tawskiej i chersońsko-odeskiej. Na Sobór nie stawili się również przedstawiciele południa kraju. W związku z tym, iż liczba delegatów Soboru, którzy przyjechali do Kijowa, początkowo wyniosła około 70 osób (zamiast planowanych 900), otwarcie soboru nastąpiło nie 28 grudnia 1917 r., jak pierwotnie planowano, lecz 7 stycznia 1918 r.

Obrady poprzedzono uroczystym nabożeństwem w słynnej Sofijskiej Katedrze. Metropolita Włodzimierz powitał uczestników Soboru, kończąc swoje wystąpienie taką modlitwą:

Boże Wielki i Miłosierny! Do Ciebie wyciągamy ręce: weź w opiekę Sobór ten i błogosław go. Ty bowiem posiadasz wiedzę odnośnie wszelkich kamieni niezgody, o które może potknąć się ten Sobór, gdy nie spocznie na nim Twoje błogosławieństwo; Boże Wielki, usuń wszystko, co mogłoby przeszkodzić wielkiemu przedsięwzięciu oraz dopomóż, ażeby wszystko zostało wypełnione na Soborze w imię miłości Chrystusowej!”⁵²

Na początku stycznia z pola wydarzeń został usunięty członek episkopatu aktywnie popierający ukrainizację, biskup Aleksy (Dorodnicyn). Decyzja o jego wykluczeniu z kleru zapadła 4 stycznia 1918 r. na nadzwyczajnym posiedzeniu episkopatu w monasterze Św. Archanioła Michała w Kijowie, nie zaś, jak podają niektórzy historycy, w dniu otwarcia Soboru⁵³. Nie był też on jedynym biskupem rozumiejącym potrzeby ukraińskiej społeczności. Został on oskarżony przez hierarchów cerkiewnych o niesubordynację wobec pism patriarchy Tichona, kilkakrotnie nakazującego mu stawienie się w Moskwie. Co ciekawe, gdyby Sobór rozpoczął swe prace tak, jak było to planowane pierwotnie, tj. 28 grudnia, abp Aleksy wzięłby w nim udział.

Na przewodniczącego Soboru został wybrany biskup Pimen (Piegow)⁵⁴. W skład prezydium Soboru zostali włączeni: arcybiskup Pachomiusz (Kiedrow)⁵⁵,

⁵² Д. С к р и н ч е н к о, *Всеукраїнський церковний собор*, „Малая Русь” 1918, nr 4, s. 29.

⁵³ *Священный Собор Православной Российской Церкви 1917-1918 гг.*, t. VIII, Москва 1999, s. 21.

⁵⁴ Ks. metropolita Antoni (Chrapowicki) uzyskał w pierwszym głosowaniu powyżej 100 głosów, podczas gdy biskup Pimen – 11. Iwan Własowski tłumaczy, że wybór młodego i mało znanego biskupa Pimena był prawdopodobnie związany z przypadkowym brakiem jego podpisu pod wykluczeniem z Cerkwi biskupa Aleksego. Zob. В л а с о в с ь к и й, *Нарис історії української православної церкви...*, s. 27.

⁵⁵ Ks. abp Pachomiusz, świec. Piotr Kiedrow (ur. 17 lipca 1876, zm. 11 listopada 1937) – rosyjski hierarcha cerkiewny, wykładowca. Świecenia biskupie przyjął w 1897 r. Pierwotnie był wikariuszem diecezji czernihowskiej, zaś od 1917 r. – jej ordynariusz. Był prześladowany

ks. A. Maryczew oraz inni. Należy podkreślić, iż w organach kierowniczych I sesji Soboru przeważała opcja reformatorska, co z kolei przełożyło się na długi okres wyłonienia władz soborowych, który trwał pięć dni, od 7 do 11 stycznia 1918 r.⁵⁶

Sobór wyłonił 6 komisji, na czele których stali biskupi. Komisje zostały utworzone według głównych kierunków działań reformatorskich⁵⁷:

Komisja Rządowa, zajmująca się opracowaniem rozwiązań w zakresie władzy cerkiewnej na Ukrainie, przewodniczący: ks. metropolita Antoni (Chrapowicki)⁵⁸. Komisja ds. Zarządzania Diecezjalnego i Życia Parafialnego, przewodniczący: ks. abp Agapit (Wiszniewski). Komisja ds. Ukrainizacji Cerkwi, przewodniczący: ks. abp Eulogiusz (Georgiewski). Komisja ds. Reprezentantów Soboru, przewodniczący: ks. biskup Teodor (Lebiediew)⁵⁹.

Komisje nie zdążyły wypracować ostatecznych rozwiązań bądź propozycji soborowych, gdyż pracowały zaledwie kilka dni, od 11 do 18 stycznia. Prace zostały przerwane przez działania wojskowe, związane z ofensywą wojsk bolszewickich na Kijów. I sesja Soboru musiała zostać zamknięta 19 stycznia 1918 r., zaś kontynuację posiedzeń zaplanowano na 10 maja 1918 r.⁶⁰

przez reżim bolszewicki. W 1937 r. został umieszczony w szpitalu psychiatrycznym, gdzie zmarł. Zob.: Е. П о п у ж а н с к а я, *Епископы-исповедники*, San Francisco 1971, s. 10-25; А. С у х о р у к о в, *Малоизвестные страницы церковного служения Экзарха Украины митрополита Михаила (Ермакова) в 1922-1923 годах (по материалам следственного дела)*, w: *История Русской Православной Церкви*, „Вестник ПСТГУ. Серия II: История” 2009, nr 1 (30), s. 120.

⁵⁶ С к р и н ч е н к о, *Всеукраїнський церковний собор...*, s. 37.

⁵⁷ Tamże.

⁵⁸ Ks. metropolita Antoni, świec. Aleksy Chrapowicki (ur. 17 marca 1863, zm. 10 sierpnia 1936) – rosyjski hierarcha cerkiewny, teolog, filozof, wykładowca akademicki. Święcenia biskupie przyjął w 1897 r. Katedry biskupie obejmował m.in. na Wołyniu: 1902-1914, w Charkowie: 1914-1917, Kijowie: 1918-1919. Był jednym z głównych hierarchów-założycieli Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej poza granicami Rosji (ros. *Русская Православная Церковь Заграницей*). Zob.: *Православная энциклопедия*, t. II, Moskwa 2000, s. 646-652.

⁵⁹ Ks. abp Teodor, świec. Teodor Lebiediew (ur. 1 kwietnia 1872, zm. 10 marca 1918) – rosyjski hierarcha cerkiewny, wykładowca akademicki, rektor Seminarium Duchownego w Astrachaniu. Święcenia biskupie przyjął w 1911 r. jako ordynariusz sumski, wikariusz diecezji Charkowskiej. Był prześladowany i mobbingowany przez przedstawicieli ruchu schizmatycznego tzw. „cerkwi ludowej”, wspieranej przez bolszewików w mieście Penzie. Zmarł w 1918 r. prawdopodobnie w wyniku wycieńczenia psychicznego. Zob. *Феодор (Лебедев)*, w: *Архиереи*, http://www.ortho-rus.ru/cgi-bin/ps_file.cgi?2_4668; А. Д в о р ж а н с к и й, *История Пензенской епархии. Книга 1: Исторический очерк*, Пенза 1999, s. 257-259.

⁶⁰ Niestety materiały 9 posiedzeń plenarnych Soboru oraz rezultaty prac komisji nie przetrwały. Jedyne sprawozdanie z prac I sesji ukraińskiego Soboru opublikowane zostało w postaci broszury pt. *Краткая летопись первого Всеукраинского церковного собора*

Działacze narodowi byli niezadowoleni z rychłego rozwiązania Soboru bez podjęcia uchwał, zwłaszcza w sprawie, która nurtowała ich najbardziej. Złożona przez 49. delegatów propozycja ustalenia struktury Najwyższej Władzy Cerkiewnej oraz statusu Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej została odrzucona. Proponowano również mianowanie PURC, na czele z metropolitą kijowskim, najwyższym organem kościelnym Ukraińskiej Cerkwi do chwili zwołania kolejnej sesji Soboru. W związku z tym podjęta została nawet uchwała deklarująca, iż wypowiedzenie URL wojny przez bolszewicką Rosję czyni niemożliwym utrzymanie jakichkolwiek więzi z instytucjami rosyjskimi, w tym też cerkiewnymi. Jednakże propozycje te zostały odrzucone⁶¹.

Sobór kończąc swą pracę utworzył Komisję Informacyjną. Miała ona pełnić rolę tymczasowej komórki koordynacyjnej, przyjmującej od zainteresowanych osób różne petycje dotyczące Soboru. Członkowie PURC przenieśli się do Kamieńca Podolskiego, gdzie utworzyli Bractwo Św. Cyryla i Metodego. Celem nadrzędnym Bractwa była kontynuacja dotychczasowych działań oraz doprowadzenie do zwołania kolejnych sesji Soboru⁶².

Bezpośrednio po zakończeniu I sesji Soboru doszło do tragicznego wydarzenia. 25 stycznia 1918 r. niedaleko Ławry Kijowsko-Pieczerskiej nieznanemu sprawcy na czele z osobą odzianą w strój marynarski rozstrzelali ks. metropolitę Włodzimierza (Bogojawlenskiego), dla pewności dokonanego morderstwa przekłuli ciało hierarchy bagnietami. Wydarzenie to wciąż nie zostało wyjaśnione ze względu na brak wiarygodnych dowodów. Od początku odpowiedzialnością za ten akt przemocy obarczono dwa obozy polityczne, które oficjalnie nigdy nie przyznały się do winy. Z jednej strony oskarżone zostały bolszewickie oddziały armii Murawiowa, z drugiej – liderzy ukraińskiego ruchu reformatorskiego⁶³.

и его важнейшие постановления в январе и июне 1918 года, Киев 1918. Zamieszczone w niej wiadomości pozwalają częściowo odtworzyć obraz sytuacji.

⁶¹ Toteż wszystkie rozliczenia finansowe miały się odbywać w Kijowie, zaś władza państwowa miała utrzymywać duchowieństwo i szkoły diecezjalne. Odpowiednio cała dokumentacja powinna być prowadzona w języku ukraińskim.

⁶² *Історія релігії в Україні. Українське Православ'я*, (1999), s. 360.

⁶³ В л а с о в с ь к и й, *Нарис історії української православної церкви...*, s. 30-33. Najcenniejsze badania w tej sprawie przeprowadził W. Uljanowski. Zgromadził on materiał zarówno publicystyczny, jak i archiwalny. Jednak na jego podstawie nie da się jednoznacznie wskazać którejkolwiek ze stron jako zabójcy metropolity. Zob.: У л ь я н о в с ь к и й, *Церква в українській державі 1917-1920 років...*, s. 170-184. Najprawdopodobniej mordercami metropolity Włodzimierza byli rebelianci działający za cichym przyzwoleniem swoich przełożonych lub z inspiracji określonych działaczy politycznych Kijowa.

3. Metropolita Włodzimierz (Bogojawlenski)

Z kolei prace II i III sesji ukraińskiego Soboru potoczyły się zupełnie w innym kierunku od tego, który sobie zaplanowały ugrupowania narodowo-reformatorskie. Stało się to za sprawą przejęcia przez episkopat pełnej kontroli nad Soborem zarówno pod względem władz prezydialnych, jak i zagadnień poruszanych na posiedzeniach komisji. Tym właśnie należy tłumaczyć negatywną krytykę przebiegu I i II sesji Soboru przez zwolenników ruchu autokefalicznego, mimo iż na nich właśnie rozstrzygnięte zostały najbardziej pilne sprawy życia cerkiewnego w okresie rewolucyjnym, poczynając od problemu władzy cerkiewnej na Ukrainie, a skończywszy na zagadnieniach edukacyjnych.

Podkreślić należy, iż początkowo większość członków ukraińskiego episkopatu była nastawiona negatywnie do kontynuowania prac Soboru.

Spowodowane to było obawami przed nastrojami rewolucyjnymi, które tak wyraźnie emanowały podczas I sesji. Na czele opozycji wobec zwołania kolejnych sesji stał biskup Nikodem (Krotow), zabiegający o przesunięcie terminu zwołania Soboru na jesień. Umocnieniu nastrojów konserwatywnych posłużyło obranie na katedrę metropolitalną w Kijowie ks. abp. Antoniego (Chrapowickiego)⁶⁴. Niemniej jednak zwołanie II sesji Soboru zyskało na aktual-

⁶⁴ Uljanowski podaje, iż abp Antoni (Chrapowicki) został wybrany na katedrę kijowską z naruszeniem wyborczych postanowień cerkiewnych: liczba delegatów kijowskiego zjazdu diecezjalnego (268) nie odpowiadała ustalonemu kworum (390). Poza tym, patriarcha moskiewski na wniosek biskupa Nikodema wyraził zgodę na wybory metropolity zwykłą większością

ności w obliczu wydarzeń w Moskwie, gdzie z powodu interwencji bolszewików zostały przerwane prace Powszechnego Rosyjskiego Soboru Cerkiewnego. Ukraiński Sobór nabierał wówczas ważnego znaczenia politycznego, stawał się świadectwem ukraińskiej stabilności politycznej i społeczno-religijnej. Wspomnieć należy, iż czas zwołania I i II sesji Soboru zbiegł się z okresem władzy hetmańskiej. II sesja Soboru trwała od 20 czerwca do 11 lipca 1918 r. W dniu inauguracji do Kijowa przyjechało 254 delegatów, choć liczba uczestników ciągle wzrastała i wyniosła ostatecznie około 370 osób⁶⁵. Następnego dnia wybrano prezydium i przewodniczącego Soboru – ks. biskupa Pimena (Piegową), który już w swoim pierwszym przemówieniu wyznaczył główne zadania prac soborowych: utworzenie organu władzy cerkiewnej na Ukrainie, opracowanie zasad wynagradzania finansowego duchowieństwa, rozwiązanie spraw związanych z nauczaniem religii w szkołach. Początkowe posiedzenia Soboru charakteryzowała konfrontacja dwóch obozów ideologicznych: konserwatywnego i reformatorskiego, przy czym ten drugi podczas II sesji był w zdecydowanej mniejszości. Podstawowym celem ugrupowania konserwatywnego było doprowadzenie do wyeliminowania z prezydium Soboru członków PURC. We wspomnieniach ks. metropolity Beniamina (Fedczenkowa)⁶⁶ (wówczas nie miał jeszcze święceń biskupich), pełniącego na Soborze rolę głównego obrońcy linii konserwatywnej, znaleźć można szczegóły działań rywalizacyjnych wobec przedstawicieli PURC, w wyniku których większość reformatorów została zmuszona do opuszczenia Soboru⁶⁷. Członkom Rady zaproponowano wówczas, by ze swojego gremium wybrali trzy osoby, które weszłyby w skład Soboru na prawach delegatów, a nie w całości jak to miało miejsce na poprzedniej sesji. Delegaci PURC, reprezentowani przez ks. A. Maryczewa, wyrazili brak akceptacji dla zaproponowanego rozwiąza-

głosów, co przeczyło normom przyjętym na PRSC, które wynosiły 2/3. В. У л ь я н о в с ь к и й, *Церква в українській державі 1917-1920 років, Доба Гетманату Павла Скоропадського*, Київ 1997, s. 71-81.

⁶⁵ Diecezję kijowską reprezentowały 122 osoby, podolską – 64, połtawską – 60, charkowską – 58, czernihowską – 53, taurydzką – 4, kurską – 1, prawosławni z Galicji byli reprezentowani przez jedną osobę – ks. Józefa Gockiego. CPAWOW, z. 1071, o. 1, s. 219, a. 1-13.

⁶⁶ Ks. metropolita Beniamin, świec. Jan Fedczenkow (ur. 2 września 1880, zm. 4 października 1961) – rosyjski hierarcha cerkiewny, teolog, pisarz, wykładowca akademicki, misjonarz. Święcenia biskupie przyjął w 1919 r. Katedry biskupie obejmował m.in. w Sewastopolu: 1919-1920, Ameryce Północnej: 1933-1947. Zob.: *Православная энциклопедия*, t. VII, Москва 2004, s. 652-654.

⁶⁷ Zob. więcej: М и т р о п о л и т В е н и а м и н (Ф е д ч е н к о в), *На рубеже двух эпох*, Москва 2004, s. 293- 305.

nia, doprowadzając tym faktycznie do samoizolacji i wykluczenia z dalszych prac soborowych⁶⁸.

W ten sposób linia konserwatywna uzyskała stałą przewagę, zaś siły narodowo-reformatorskie straciły pierwotne wpływy i możliwości działania, choć stało się to już prawie pod koniec prac Soboru (7 lipca 1918 r.), dlatego też w kwestii narodowej prace soborowe potoczyły się w zupełnie innym, niż wcześniej planowano, kierunku. Dodatkowo członkom PURC postawiono zarzuty działań pozakanonicznych, zwłaszcza w zakresie usurpacji władzy administracyjnej w Cerkwi na Ukrainie w czasie od maja do grudnia 1917 r. oraz w sprawie mobbingu zamordowanego ks. metropolity Włodzimierza (Bogojawlenskigo)⁶⁹.

Po opuszczeniu Soboru przez członków PURC problem ukrainizacji życia liturgicznego sprowadził się do uznania przez wysokie gremium wyjątkowości ukraińskiego śpiewu cerkiewnego i architektury kościelnej. Używanie języka ukraińskiego do celów sakralnych odniesiono do spraw prywatnych wiernych, natomiast oficjalnym językiem liturgicznym w Cerkwi nadal miał pozostawać cerkiewno-słowiański⁷⁰. Takiego rozwiązania nie mogli zaakceptować zwolennicy reform, dlatego czynili różne, co prawda bezskuteczne, zabiegi nie tylko przed patriarchą moskiewskim ale i władzami świeckimi. Pod tym względem pokazowy jest list adresowany do hetmana Pawła Skoropadskiego, napisany przez jednego z członków Soboru o narodowo-reformatorskiej orientacji, ks. Jakuba Botwinowskiego:

„Powitanie Najjaśniejszego Pana, Hetmana Ukrainy,
jakie na Powszechnym Soborze Ukraińskim w dzień 23 cz. 1918 r.
miał wygłosić członek Soboru ks. Jakub Botwinowski.

Od części członków Powszechnego Ukraińskiego Soboru Cerkiewnego – duchowieństwa i osób świeckich – prawdziwie wiernych synów naszej ojczyzny Ukrainy, witamy Cię Wielce szanowny, Najjaśniejszy Panie Hetmanie!

Ciężkie warunki życia cerkiewnego na Ukrainie zgromadziły nas na ten Święty Sobór, ale cieszyć się szczególnie nie ma z czego. Widzimy, że idee narodowo-ukraińskiej, demokratyczno-ludowej, niezależnej Cerkwi zaćmiewane są przez obcą nam ideę orientacji moskiewskiej oraz centralizm moskiewski.

Ty, Najjaśniejszy, zgodziwszy się kierować Ukrainą nie zapomniłeś o Cerkwi Chrystusowej – Prawosławnej: wyznaczywszy dla niej ważne miejsce jako że stanowi

⁶⁸ CPAH, z. 3984, o. 4, s. 1, a. 49-50.

⁶⁹ CPAH, z. 182, o. 1, s. 295, a. 160.

⁷⁰ CPAWOW, z. 3984, o. 3, s. 24, a. 10.

[ona – A.K.] wielkie sacrum; nie zapomniełeś o wierze prawosławnej – tej duszy ludu, bez której niemożliwa jest radosna budowa państwa; powiedziałaś, że Cerkiew Prawosławna w Państwie Ukraińskim będzie główną – państwową. Za to naród ukraiński i jego duchowieństwo nisko się tobie kłaniają.

A oto i prośba nasza do ciebie, Najjaśniejszy, pomóż nam na Ukrainie odbudować prawdziwie apostołską, prawdziwie soborową, prawdziwie narodowo-demokratyczną, niezależną Ukraińską Cerkiew, jaką była ona przed połączeniem z Moskwą, przed Traktatem Perejasławskim. Albowiem bez takiej Cerkwi – duszy ludu – nie może na trwale się zbudować i samo państwo nasze.

Nie prosimy cię, Najjaśniejszy, wtrącać się do wewnętrznego życia Cerkwi, nie; gdyż Cerkiew Prawosławna w swoim ustroju wewnętrznym jest samowystarczająca, ale prosimy cię jako wiernego syna Cerkwi Prawosławnej oraz posiadającego pełnię władzy, zabronić moskiewskiej orientacji i moskiewskiej centralistycznej idei psuć naszą ojczyzną ukraińską historyczną cerkiewną ideę.

Niech chroni ona cię Najjaśniejszy, dopomóż Bóg, na wiele wiele lat, dla chwały Cerkwi Prawosławnej i lepszego losu naszej sławnej ojczyzny Ukrainy.

Członek Powszechnego Ukraińskiego Soboru Cerkiewnego
Ksiądz Jakub Botwinowski⁷¹

Za najważniejsze dokonanie Soboru należy uznać załatwienie spraw związanych ze statusem jurysdykcyjnym władzy cerkiewnej na Ukrainie. Zgodnie z przyjętym przez Sobór *Statutem Wyższego Zarządu Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej*, cerkiew na Ukrainie organizować się miała na zasadach autonomii w nierozzerwalnym związku kanonicznym z Patriarchą Wszechrusi. Patriarcha zatwierdzał metropolitę kijowskiego, miał prawo sądu biskupiego, błogosławił zwołanie soborów itp. Organem zarządczym ukraińskiej cerkwi miała być odpowiednio powołana Najwyższa Powszechna Ukraińska Rada Cerkiewna⁷².

Wiele uwagi na Soborze poświęcono kwestii dochodów duchowieństwa, którą uczestnikom zgromadzenia udało się rozwiązać w miarę szybko. Państwo nadal stanowiło główne źródło finansowe dla Cerkwi na Ukrainie. Projekt w sprawie wynagrodzenia ukraińskiego duchowieństwa określał następujące wysokości rocznych zarobków duchowieństwa: księża – 3600 karbowaniców⁷³, diakoni – 2700 krb, psalmiści – 2400 krb. Na ostatnim posiedzeniu

⁷¹ СРАН, з. 3984, о. 3, с. 24, а. 9.

⁷² *Священный Собор Православной Российской Церкви 1917-1918 гг.*, т. X, Москва 2000, Деяния 137-151, с. 31-32.

⁷³ Po proklamowaniu w III Uniwersale z dnia 18 lipca 1917 r. Ukraińskiej Republiki Ludowej, Centralna Rada wprowadziła w obieg na Ukrainie nową walutę narodową. Początkowo waluta miała nazwę „ukraiński karbowaniec”, a jej wartość wynosiła 17,424 udziału złota

Soboru do listy tej dołączono wysokości poborów biskupów: ordynariusz diecezji – 12 000 krb, wikariusz – 8000 krb⁷⁴.

Sobór rozpatrzył również wiele innych mniej istotnych kwestii z zakresu życia wewnętrznego Cerkwi. Jednym z kluczowych zagadnień administracyjnych był status prawny szkół duchownych. Zgodnie z Ustawą z 5 grudnia 1917 r. szkoły duchowne zostały przejęte przez Ministerstwo Oświaty. Formalnie rząd hetmański nie anulował tego aktu prawnego. Sobór miał się odnieść nie tylko do samej ustawy, ale również wyznaczyć główne kierunki rozwoju religii w edukacji szkolnej. Została powołana specjalna Komisja ds. Oświaty w celu opracowania podstawowych rozwiązań w tym zakresie. Komisja wypracowała projekt reformy systemu nauczania religii w szkołach, który prerogatywę zarządzania tą domeną przekazywał Ministerstwu Wyznań. Taka, a nie inna, propozycja wpłynęła na brak akceptacji zaproponowanego przez Komisję rozwiązania ze strony większości delegatów, w tym ks. metropolity Antoniego⁷⁵. Ostatecznie Sobór przyjął następujące postanowienia:

1. Należy zwrócić się do rządu oraz wojska niemieckiego z prośbą o zwolnienie zajmowanych lokali oświatowych i wydanie środków na ich remont;
3. Przenieść rozpatrywanie zagadnienia dotyczącego reformy nauczania religii w szkołach do III Sesji Soboru;
3. Apelować do rządu, by ten przydzielił środki na utrzymanie pracowników szkół duchownych. Wysokość zarobków nauczycieli miała być porównywalna z wysokością zarobków nauczycieli szkół świeckich, finansowanych z budżetu Ministerstwa Oświaty⁷⁶.

Na uwagę zasługują też inne ważne sprawy poruszone na Soborze. Uczestnicy zgromadzenia debatowali m.in. nad reformą kalendarza cerkiewnego. Przyjęto, iż kwestie kalendarza cerkiewnego pozostaną prerogatywą całego Powszechnego Kościoła Wschodniego i do czasu rozstrzygnięcia tego zagadnienia przez całą Cerkiew mają pozostać bez zmian⁷⁷. Niemniej jednak

najwyższej próby (1 udział = 0,044 g złota). Na podstawie rezolucji UCR z dnia 19 lutego 1917 r. został wydrukowany pierwszy banknot pieniężny URL o nominale 100 karbowańców. Autorem odpowiadającym za wygląd zewnętrzny banknotu został znany ukraiński artysta-grafik Georgij Iwanowicz Narbut. Zob. więcej: *Енциклопедія історії України*, t. II, red. В. Литвин, В. Смолій, Київ 2004, s. 196.

⁷⁴ СРАВОУ, z. 3984, o. 4, s. 220, a. 1.

⁷⁵ СРАВОУ, z. 1071, o. 1, s. 219, a. 14.

⁷⁶ Тамże.

⁷⁷ Z dniem 1 stycznia 1918 r. władze URL wprowadziły na Ukrainie kalendarz gregoriański, zaś w życiu liturgicznym Cerkwi prawosławnej nadal obowiązywał kalendarz juliański,

wszystkie zapisy w księgach metrykalnych postanowiono sporządzać w obu stylach: juliańskim i gregoriańskim⁷⁸.

W dniu 11 lipca 1918 r. na swoim ostatnim posiedzeniu Sobór uchwalił orędzie do ludu prawosławnego Ukrainy, napisane przez ks. metropolitę Antoniego. Ojcowie Soboru nawoływali naród do skruchy, posłuszeństwa duchowieństwu, lojalności wobec prawa i władzy hetmańskiej tj. państwa ukraińskiego⁷⁹. Charakterystycznym posunięciem zwolenników zmian narodowo-autokefalicznych było wydanie odrębnego orędzia. Autorzy listu bronili w nim działalności PURC oraz jej członków, wysuwając groźne zarzuty pod adresem „wrogów i zdrajców narodu ukraińskiego”. Dodatkowo nawoływali do walki o zakładanie parafii ściśle ukraińskich oraz o wyświęcanie biskupów wyłącznie spośród kandydatów ukraińskiego pochodzenia⁸⁰. Ten ostatni akcent odzwierciedlił istotę rywalizacji obydwu obozów, mianowicie fakt, iż walka o reformę narodowo-autokefaliczną dopiero nabierała rozpędu.

Zgodnie z uchwałą II sesji Soboru kontynuacja jego obrad miała nastąpić 28 października 1918 r., zaś faktycznie posiedzenia III sesji odbywały się w dniach 31 października-16 grudnia. Koniec obrad Soboru był niespodziewany i nastąpił wskutek przewrotu politycznego i dojścia do władzy zwolenników Dyrektoriatu. Nowi politycy reprezentowali zupełnie inną ideologię – socjalistyczną, ale w odróżnieniu od swoich poprzedników z URL życie cerkwi na Ukrainie interesowało ich nie mniej, niż inne zagadnienia państwowe. Pierwsze spektakularne posunięcie Dyrektoriatu – aresztowanie ks. metropolity Antoniego (Chrapowickiego) – oficjalnego zwierzchnika Cerkwi na Ukrainie oraz ks. abp. Eulogiusza (Georgijewskim) – uniemożliwiło dalsze obrady Soboru.

Na dzień 28 października do Kijowa przyjechało 120 delegatów. Liczba ta stale rosła i 7 grudnia stanowiła już 351 osób⁸¹. Przy czym liczba reprezentantów nurtu narodowego liczyła około 70 osób, w głównej mierze byli

dlatego też uczestnicy Soboru debatowali nad ewentualnym przejściem na kalendarz gregoriański. Należy wspomnieć, iż kalendarz juliański nadal obowiązuje na Ukrainie i w Rosji.

⁷⁸ CPAWOW, z. 1071, o. 1, s. 220, a. 67.

⁷⁹ Tamże, z. 1071, o. 1, s. 220, a. 208-209, 222-226; CPAH, z. 3984, o. 4, s. 94-95, o. 3, s. 22, a. 53-57.

⁸⁰ CPAWOW, z. 1071, s. 68, a. 218-221.

⁸¹ Diecezja kijowska była reprezentowana przez 49 osób, wołyńska – przez 31, białgorodska – przez 30, grodzieńska – przez 4, katerynosławska – przez 19, podolska – przez 35, mohylowska – przez 5, połtawska – przez 37, taurydzka – przez 7, charkowska – przez 40, chersońska – przez 28, czernihowska – przez 40, chełmska – przez 5. Tu widzimy tendencję do rozszerzenia kanonicznego terenu ukraińskiej metropolii, co może być tłumaczone przez brak ostatecznej koncepcji granic terytorialnych nowego ukraińskiego państwa. CPAWOW, z. 1071, s. 216-218.

to delegaci z diecezji kijowskiej i podolskiej. Uchwały III sesji Soboru potwierdzały postanowienia sesji II. W większości przypadków zmiany dotyczyły precyzowania decyzji finansowych. Jednym z podstawowych zagadnień, nad którymi debatowano, były sprawy majątkowe. Tematy spraw były bardzo rozległe: zwolnienie duchowieństwa i majątku cerkiewnego z podatków, pozostawienie nieruchomości cerkiewnych w rękach Cerkwi, utrzymanie duchowieństwa i kleru, pomoc finansowa dla programów nauczania religii w szkołach⁸². Sporo emocji związanych było z ustalaniem wysokości poborów emerytalnych duchowieństwa. Ostateczna decyzja przewidywała, iż emeryturę w pełnym wymiarze powinno się wypłacać przebiterowi po 25 latach pracy, dotyczyło to również diakonów i psalmistów, 2/3 podstawowej emerytury należałoby wypłacać po 20 latach oraz 1/2 – po 15 latach. Wysokość emerytury miała równać się wysokości pensji wypłacanej dla odpowiedniego stopnia święceń kapłańskich wedle stawek przyjętych na II sesji Soboru⁸³.

Kwestie ukrainizacji, oświaty i autokefalii nadal pozostawały nierozstrzygnięte. Podczas III sesji Soboru nie zostały podjęte żadne strategiczne decyzje w tej sprawie. Materiały Komisji ds. Ukrainizacji Nabożeństw nie były nawet rozpatrywane. Większość uczestników Soboru uważała, że język starocerkiewno-słowiański najbardziej odpowiada potrzebom liturgicznym Cerkwi i że nie ma żadnych przesłanek co do jego zamiany na język ukraiński⁸⁴. Postanowienie w tej sprawie brzmiało:

Po omówieniu spraw dotyczących języka liturgicznego w Cerkwi Prawosławnej na Ukrainie oraz biorąc pod uwagę, a) ponad tysiącletnią historię używania języka cerkiewno-słowiańskiego, b) bogactwo tego języka i przydatność w przekazywaniu najwyższych prawd wiary Chrystusowej, c) potrzebę każdego narodu modlić się nie w języku potocznym, codziennym, żywym, [lecz sakralnym – A.K.] d) ogólne i jednomyślne pragnienie całego ludu ukraińskiego, które zostało ujawnione podczas zjazdów diecezjalnych 1918 roku oraz to, że e) język cerkiewno-słowiański począwszy czasów świętej pamięci świętych braci Cyryla i Metodego, pierwszych nauczycieli słowiańskich, łączy wszystkie słowiańskie cerkwie i narody – Ukraiński Sobór Cerkiewny postanawia: językiem liturgicznym w Cerkwi Prawosławnej i na Ukrainie pozostaje cerkiewno-słowiański⁸⁵.

⁸² Zob. szerzej: O. Ł o t o c k i, *Ukraińskie źródła prawa cerkiewnego*, s. 130.

⁸³ Zostały one co prawda uzupełnione o takie funkcje parafialne jak: probostwo w katedrze biskupiej – 4500 karbowańców, probostwo w pozostałych soborach i cerkwiach – 4200 krb, pełnienie posługi kapłańskiej w mieście – 3900 krb, protodiakoniat – 3900 krb, diakonat i hipodiakoniat w miastach – 3300 krb. CPAWOW, z. 1071, o. 1, s. 218, a. 13.

⁸⁴ O. Л о т о ц ь к и й, *Українські джерела церковного права*, Warszawa 1931, s. 49.

⁸⁵ Tamże.

Charakterystyczne było to, że w odróżnieniu od innych kwestii obradujący biskupi chętnie rozstrzygali sprawy natury finansowej i bardzo negatywnie ustosunkowywali się do wszelkich zmian w ustroju Cerkwi, zwłaszcza w sprawie przejścia na język ukraiński i ogłoszenia autokefalii. 1 listopada 1918 r. na Soborze wystąpił nowy Minister wyznań Oleksandr Łotocki⁸⁶, który w swojej deklaracji ogłosił historyczną potrzebę autokefalii ukraińskiej cerkwi:

[...] autokefalia Cerkwi Ukraińskiej jest koniecznością nie tylko cerkiewną ale również narodowo-państwową. Jest to konieczna potrzeba naszej Cerkwi, naszego Państwa, naszego Narodu. Ten, kto rozumie i szczerze przyjmuje interesy narodu ukraińskiego, ten również przyjmuje autokefalię Cerkwi Ukraińskiej. I – na odwrót. Mam zaszczyt w imieniu Rządu Państwa Ukraińskiego wyrazić naszą twardą i niezachwiającą opinię, że Cerkiew Ukraińska powinna być autokefaliczną. [...] ⁸⁷.

Debata, która miała miejsce po wystąpieniu ministra, uwypukliła negatywny stosunek większości zebranych do autokefalii członków Soboru. Metropolita Eulogiusz wspominał: „Na Soborze walka partii – ukraińskiej i rosyjskiej wyznaczała całą debatę. [...] Walka o autokefalię trwała nadal. Gorąco broniłem «jedyną niepodzielną Ruską Cerkiew» jednocześnie uznając, że można ustąpić Ukraińcom w niektórych sprawach. Ukraińcy – moi rywale, mnie gorliwie atakowali. Wreszcie pokonaliśmy ich: Łotocki [ówczesny Minister Wyznań – A.K.] został zdymisjonowany. Powiedziałem wówczas na Soborze: «Minister padł, a wraz z nim padła autokefalia. Będziemy teraz spokojnie pracowali»»⁸⁸. 9 listopada Sobór potępił tych kleryków i polityków ukraińskich, którzy dążyli do oddzielenia ukraińskiej Cerkwi od patriarchy moskiewskiej, porównując ten czyn z herezją i odstępstwem od wiary prawosławnej⁸⁹. W ten sposób ukraiński ruch narodowo-reformatorski na Soborze poniósł klęskę. Reformatorom ukraińskiej Cerkwi nie udało się ogłosić autokefalii i zmienić języka liturgicznego na ukraiński. Stąd ukraińscy historycy, należący do nurtu autokefalicznego, oceniają dziś negatywnie zarówno Sobór, jak też wszystkie jego postanowienia. Iwan Własowski tak ocenił te wydarzenia:

⁸⁶ Oleksander Łotocki (ur. 9 marca 1870, zm. 22 października 1939) – ukraiński działacz społeczny, polityczny i państwowy, naukowiec, publicysta, pisarz, historyk. W okresie Dyktatoratu pełnił funkcję ministra wyznań. Zob.: *Енциклопедія історії України*, t. VI, red. В. Литвин, В. Смолій, Київ 2009, s. 277-278.

⁸⁷ О. Лотоцький, *Українські джерела церковного права...*, s. 134.

⁸⁸ Митрополит Евлогий (Георгиевский), *Путь моей жизни*, Москва 1994, s. 313.

⁸⁹ „Голос Києва” 9 listopada 1918, s. 9.

Polityczne wydarzenia Ukrainy drugiej połowy listopada, które doprowadziły na początku grudnia do upadku Hetmanatu, zakończyły na zawsze pracę Ukraińskiego Soboru, zwołanego w styczniu 1918 r. Sobór ten był [...] areną walki narodowo-politycznej, w której przeciwnicy i wrogowie niepodległości narodu ukraińskiego na czele z rosyjską czy zrusyfikowaną hierarchią usiłowali mocno trzymać w swoich rękach Cerkiew, traktując ją jako narzędzie w ponad dwóchsetletniej rusyfikacji oraz utrzymywać związek z Moskwą poprzez podległość moskiewskiej wyższej władzy cerkiewnej w celach politycznych przyszłości. Dlatego nie warto szukać w dziejach tego Soboru jakichś korzystnych dla Cerkwi jako takiej, postanowień [...] ⁹⁰.

Niektórzy winą za nieudolność działań narodowo-reformatorskich ukraińskich działaczy cerkiewnych obarczają władze polityczne: „Prorosyjska pozycja władzy hetmańskiej osłabiała zwolenników autokefalii” ⁹¹.

Niemniej jednak słuszne jest stwierdzenie, iż mimo porażki, jaką ponieśli ukraińscy entuzjaści cerkiewni w sprawach reformatorskich, już samo zwołanie Soboru należy uznać za sukces. Hierarchia cerkiewna od samego początku sprzeciwiała się temu posunięciu, choć później uświadomiła sobie jego znaczenie. To, że prace soborowe potoczyły się w zupełnie innym kierunku, niż tego oczekiwali niektórzy ukraińscy klerycy, jeszcze nie świadczyło o braku wartości Soboru dla dziejów Cerkwi na Ukrainie. Sobór rozwiązał najbardziej aktualne zagadnienia natury administracyjnej nie angażując się zbytnio w zawirowania rewolucyjno-polityczne. Wszystko zależało od rozwoju sytuacji w kraju i stabilności bytów politycznych, które tworzyli ukraińscy działacze narodowi.

BIBLIOGRAFIA

- А н т о н и й (Х р а п о в и ц к и й) митрополит, Полное собрание сочинений, Киев 1994.
- Б у л д о в с ь к и й Ф., Про українізацію церкви. Доклад, прочитаний на полтавському єпархіальному з'їзді духовенства і мирян. 3-8 травня 1917 р., Лубні 1917.
- В е д е н с к и й А., Революция и церковь, Петроград 1922.
- В е д е н с к и й А., Церковь и государство. Очерк взаимоотношений, Москва 1923.
- В е д е н с к и й А., Церковь патриарха Тихона, Москва 1923.
- В е н и а м и н (Ф е д ч е н к о в) митрополит, На рубеже двух эпох, Москва 2004.
- Венок на могилу высокопреосвященного митрополита Владимира, Київ 1992.
- В е р н а д с к и й В., Дневники 1917-1921. Октябрь 1917-январь 1920, Киев 1994.
- В и н н и ч е н к о В., Відродження нації, т. I-III, Київ 1991.

⁹⁰ В л а с о в с ь к и й, *Нарис історії української православної церкви...*, s. 56-57.

⁹¹ І с и ч е н к о, *Історія Христової церкви в Україні...*, s. 295.

- В л а с о в с ь к и й І., Нарис історії української православної церкви, т. IV, Частина перша, Нью Йорк 1961.
- Всеукраїнський Православний Церковний Собор УАПЦ 14-30 жовтня 1921 р.: Документи і матеріали, Київ-Львів 1999.
- Д о р о ш е н к о Д., Война и революция на Украине, w: Революция на Украине по мемуарам белых, red. С. Алексеев, 1930.
- Д о р о ш е н к о Д., Мої спомини про недавнє минуле 1914-1918, Мюнхен 1969.
- Д о ц е н к о О., Літопис української революції: матеріали й документи до історії Української революції, т. II, ks. 4, Київ 1993.
- Е в л о г и й (Г е о р г и е в с к и й) митрополит, Путь моей жизни, Москва 1994.
- І г н а т ю к Д., Українська автокефальна церква і Союз визволення України, Харків-Київ 1930.
- І с и ч е н к о І., Історія Христової церкви в Україні, Харків 2003.
- Історія релігії в Україні. Українське Православ'я, т. III, red. П. Колодний, Київ 1999.
- Історія релігії в Україні. Українське Православ'я, т. II, red. П. Яроцький, Київ 1997.
- Історія України-Руси, т. I, Львов 1904.
- К а п е л ю ш н и й В., Державотворчі процеси та церква в Україні (1917-1921 рр.), Київ 1994.
- П р о т о п р е с в и т е р З е н ь к о в с к и й В., Пять месяцев у власти (15 мая-19 октября 1918 г.). Воспоминания, Москва 1995.
- Революция на Украине по мемуарам белых, red. С. Алексеев, Н. Попов, Киев 1990.
- С к о р о п а д с ь к и й П., Спогади: кінець 1917-1918, Київ 1995.

THE ORTHODOX CHURCH
IN THE MIDST OF THE UKRAINIAN REVOLUTION OF 1917-1918

S u m m a r y

The political events in the wake of the February revolution of 1917 in Russia resulted in new, independent national political entities. Ukraine went through the three-stage political metamorphosis, realized by three different governments: socialist, conservative and nationalist. Socio-political transformations also affected religion. The Orthodox Church was exposed to numerous reforming ambitions and aspirations. The main idea was to make the Church national and to grant it an autocephalous status – a problem that the particular Ukrainian revolutionary governments were trying to solve in their own ways. It is worthwhile to analyse the testimonies of the time, which illustrate the engagement of the Orthodox clergy in the processes mentioned above, and the role that the clergy played in the formation of a new Ukrainian statehood.

Translated by Konrad Klimkowski

Słowa kluczowe: Cerkiew Prawosławna, Sobór, autokefalia, rewolucja ludowa w Rosji.

Key words: The Orthodox Church, council, autocephalia, February Revolution in Russia.